

KO E LI'OA 'I HE MO'UÍ KOTOA

'Eletā Tāleni H. 'Oakesi

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Faeasaiti 'a e CES ma'á e Kakai Lalahi Kei Talavou' • 1 Mē 2005 • Oakland, California

'E hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku ou fakamālo ki he kuaea 'i he fasi mālie mo ongo fakalaumālie ko iá, pea 'oku ou fakamālō atu kia Palesiteni Sitiveni 'Etikelini (Steven Edgren) 'i he fakafe'iloaki kuo faí.

'Oku ou fiefia ke 'i 'Okalaní ni. 'Oku ou fakamālō atu kiate kimoutolu 'oku 'i hení pea mo kimoutolu 'oku 'i he ngaahi faitu'u kehé 'i ho'omou me'a maí.

'Oku ou fiefia ke lea ki he kau tāutaha ta'u sí'i 'oku ta'u 18 ki he ta'u 30. 'Oku 'i he to'u foki ko 'eni 'ema ta'ahine sí'isi'i tahá. Pea 'oku pehē mo ha toko 15 'o homa makapuna 'e toko 28. Ko ia 'oku 'i ai ai ha'aku tokanga makehe ki he kau ta'u 18 ki he 30.

Mo'ui 'aki 'a e Ongongolelé 'i he 'Aho Kotoa pē

'I he'eku lea ko 'eni kiate kimoutolú, 'oku ou lea ai ki he kaha'ú. Ko e kau taki kimoutolu 'o e pisinisi he kaha'ú; 'o e akó; 'o e saienisi; 'o e ngaahi koló, ngaahi siteiti mo e ngaahi fonuá; pea mo e Siasí. Kae mahu'inga angé, ko e kau taki kimoutolu he kaha'ú 'i he ngaahi fāmilí 'o e Siasí.

'I he'eku teuteu ki he efiāfi ní, na'á ku lau ai ha lea ne fakahoko 'i ha faeasaiti ki muí ni 'a e CES ma'á e kakai lalahi kei talavou'. Ko e 'ahó, ko e Sāpate ko hono 'aho 6 'o Fēpuelí, peá ne fakahoko ia 'i he Senitā Meliotí 'i BYU. Ko e tokotaha leá ko 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e fakatou langaki mo'ui mo ongo 'eku lau 'a e leá ni kiate au.

Te mou manatu'i na'e kole atu 'a 'Eletā Nalesoni "ke mou fakakaukau kiate kimoutolu, 'o 'ikai 'i homou tu'unga lolotonga, ka ko ia 'i he kaha'ú—'i ha ta'u 'e 50 mei heni." Na'á ne 'eke atu, "'Okú ke fie *hoko ko e hā* 'i ha ta'u 'e 50 mei heni?" Hili ia peá ne 'oatu ha pōpoaki ma'ongo'onga 'i he "Tuí mo e Ngaahi Fāmilí." Na'á ne fakamatala 'o kau ki he'ene mo'ui pea mo hono hoa 'ofeina ko Taniselá. Na'á ne fakamatala kau ki he'ena fāifeinga fuoloa ke akó. Na'á ne fakamatala kau ki he ngaahi fili na'á na fakahoko 'i he'ena nofo malí, 'o fuo-fua kumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá. Na'á ne pehē ko e tuí ko e "taki maama ia 'i he'ena mo'ui nofo malí. Na'á

ne fakamatala na'á ne toki 'eke totongi ki he'ene fai-tafá hili ha ta'u 'e 12 'o 'ene 'osi mei he ako'anga fakafaito'ó. 'I he taimi ko iá, kuo toko nima 'ena fānaú. 'Oku mou lava pē 'o fakakaukau atu ki he tui mo e feilaulau na'á na fakahoko ke kei laka ki mu'a hona fāmilí 'i he kei fakakakato ko ia 'e Toketā Nalesoni 'a e vaha'a taimi lōloa 'o 'ene teuteu faka-palofesinalé. (Vakai, *Faith and Families* [Faeasaiti 'a e CES ma'á e tāutaha ta'u sí'i, 'Aho 6 'o Fēpueli 2005], 1–2.)

Kapau ne mou fanongo ki he pōpoaki ma'ongo'onga 'a 'Eletā Nalesoni 'i he konifelenisi 'o 'Epelelí, te mou 'ilo 'a e 'uhinga na'e ongo ai kiate au 'i he'eku lau 'a 'ene lea he faeasaiti 'a e CES he 'aho 6 'o Fēpuelí. 'I he lea ko iá, na'á ne fakahoko ai ha faka'apa'apa faka'ofa'ofa pea mo taau mo hono hoa 'ofa'angá, pea 'i ha 'aho pē 'e ono mei ai, ne sí'i mālōlō fakafokifā. Ko hono mo'oní, 'o hangē ko hono ako'i kitautolu 'e 'Eletā Nalesoni, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a ta'e 'amanekina 'o e mo'ui, pea 'e lelei ai ke 'oua na'a ngata pē 'i he'etau tokanga ki he me'a 'oku tau fie a'usia 'i he ta'u 'e 50 'i he kaha'ú, ka ke tau toe mo'ui 'i he 'aho takitaha 'o mateuteu ma'u pē ki hano ui fakafokifā atu kitautolu ki 'api.

"Tokanga ke Mou Fakahoko Ia"

Na'á ku talanoa 'i he uike kuo 'osí mo ha taha 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'o kau ki he ngaahi fakamatala ne mau ma'u fekau'aki mo e 'ū malanga 'o e konifelenisi 'o 'Epelelí. Ne pehē 'e hoku kaungāme'á ni ne tala ange 'e ha taha, "Na'á ku sai'ia 'aupito 'i ho'o malangá." Ne ma loto tatau 'oku 'ikai ko e fa'ahinga me'a 'eni ia 'oku mau loto ke ma'ú. Pea hangē ko e lea 'a hoku kaume'á ni, "Na'e 'ikai ke u fakahoko 'a e malanga ko iá ke *sai'ia ai*. Ko e hā 'ene fakakaukau kiate aú, ko ha taha fakakata au?" Ne kau mai mo ha taha kehe 'o e kōlomú 'o ne pehē, "'Oku ou manatu ai ki he talanoa 'o e faifekau lelé. Ne tala ange 'e ha taha hono kāingalotú, 'Na'á ku sai'ia 'aupito 'i ho'o malanga he 'aho ní,' pea tali ange 'e he faifekau, 'Kapau ko ia, ta na'e 'ikai mahino ia kiate koe.'"

Mahalo 'oku mou kei manatu'i na'á ku lea 'i he konifele-nisi 'o 'Epelelí 'i he ponokalafí. Na'e 'ikai talamai 'e ha

taha ia na'e "sai'ia" he malanga ko iá—hala 'atā! Ko hono mo'oní, ne hala ha me'a ia ai ke fai ai ha sai'ia 'o a'u ai pē kiate au.

'Oku ou lave ki he ngaahi fepōtalanoa'aki ko 'ení ke ako'i ha tefito'i mo'oni, ko ha pōpoaki 'oku fakahoko 'e ha Taki Mā'olunga 'i ha konifelenisi lahi—ko ha pōpoaki ia ne teuteu 'i he tatakí 'a e Laumālié ke ne paotoloaki 'e ngāue 'a e 'Eikí—'oku 'ikai fakahoko ia ke sai'ia ai. 'Oku fakahoko ia ke ne ue'i, ke ne langaki, ke ne fakatukupaa'i, pe fakatonutonu. 'Oku fakahoko ia ke tatakí 'i he mālohi 'o e Laumālie 'o e 'Eikí, pea mo fakataumu'a ke ako 'a e kau fanongó mei he leá pea mei he Laumālié 'a e me'a 'oku totonu ke ne fakahoko fekau'aki mo iá.

Ne mahino ki he Tu'i ko Penisimaní 'a e tefito'i mo'oni ko iá pea ne fakamatala'i. 'Oku kamata 'aki 'a e ngaahi leá ni 'aki 'ene malanga ma'ongo'onga ko ia 'oku lekooti 'i he ngaahi 'uluaki vahe 'o e tohi 'a Mōsaia:

“E hoku kāinga, 'a kimoutolu kotoa pē 'a ia kuo mou kātoa maí, 'a kimoutolu 'oku mou lava ke fanongo ki he 'eku ngaahi lea 'a ia te u lea 'aki kiate kimoutolu he 'aho ní; . . . kuo 'ikai te u fekau kiate kimoutolú ke mou ha'u ki heni ke va'inga 'aki 'a e ngaahi lea 'a ia teu lea 'akí, ka koe'uhí pē ke mou tokanga mai kiate au, pea fakaava homou telingá ke mou ongo'i, mo homou lotó ke mou 'ilo'i” (Mōsaia 2:9).

Pea hangē ko e akonaki 'a e tu'i ne palōfita ko 'ení, ko e taimi 'oku tau omi ai ke fanongo ki ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'oku 'ikai tonu ke tau “va'inga 'aki 'a e ngaahi lea” 'okú ne lea 'akí. Ko hotau fatongia ke fakaava hotau telingá ke tau ongo'i pea mo hotau lotó ke mahino kiate kitautolu. Pea ko e me'a 'oku tonu ke tau feinga ke mahinó 'a e me'a ko ē 'oku tonu ke tau fakahoko ki he pōpoaki ko 'ení. 'Oku ou tui pau na'e 'uhinga pehē 'a e Tu'i ko Penisimaní, he na'á ne pehē ki mui ange 'i he'ene pōpoakí, “Kapau 'oku mou tui ki he ngaahi me'á ni kotoa, tokanga ke mou fai ia” (Mōsaia 4:10). Kātaki 'o manatu'i 'a e tefito'i mo'oni ko iá 'i he'eku lea atu kiate kimoutolu he Sāpate ní.

“Nonga mo ha Lī'oa 'oku Tu'uloa he Mo'uí Kotoa”

Kuó u fakahingoa 'eku leá “Ko ha Lī'oa 'i he Mo'uí Kotoa.” Na'á ku to'ó 'eni mei ha me'a ne lea'aki 'e Kōvana 'Atilai E. Sitivenisoni 'o 'Ilinoí, 'a ia ne hoko ko ha kanititeiti ki he palesiteni 'o e 'Iunaiteti Siteiti mei he Fa'ahi Temokalati 'i he 1952 mo e 1956. Ko ha tangata lelei pea na'e mei hoko ko ha palesiteni kapau

na'e 'ikai ke fe'auhi mo e taha manakoa ko 'eni ko Tuaiti D. 'Eisenihaoa (Dwight D. Eisenhower).

'I he'ene lea ki he Fakataha 'a e Kau Sōtia Motu'a 'o 'Ameliká, ne fakahoko ange ai 'e Sitivenisoni ha kupu'i lea fakapotopoto fekau'aki mo e mateaki'i fonuá (patriotism). Na'á ne pehē 'oku 'ikai ko e me'a 'oku tau fie-ma'ú ko hano fakafōtunga taimi nounou pē 'o e lotó, ka ko ha nonga mo ha lī'oa 'oku tu'uloa he mo'uí kotoa, (lea na'e fakahoko 'i he 'aho 2 'o 'Aokosi, 952, hiki 'e John Bartlett, comp., *Familiar Quotations*, 13th ed. [1955], 986). 'Oku ou sai'ia ai—“fakafōtunga taimi nounou pē 'o e lotó, ka ko e nonga mo ha lī'oa 'oku tu'uloa he mo'uí kotoa.” Te u ngāue-aki 'a e 'uhinga ko 'eni 'o e mateaki'i fonuá ko ha founga ia ke tau mo'ui 'aki ai 'a e ongoongoleléi.

'Oku 'i ai e ní'hi 'oku nau mo'ui 'aki 'a e ongoongoleléi 'i ha “fakafōtunga taimi nounou pē 'o e lotó,” pea muiaki mai ai ha vaha'a taimi lōloa 'o e nofo noá pe ko ha ngāue 'oku tātātaha hono fakahokó pe fetō'aki. Ko e me'a 'oku tau fie ma'ú 'i hono mo'ui 'aki 'o e ongoongoleléi ko ha “nonga mo ha lī'oa 'oku tu'uloa he mo'uí kotoa.”

'Oku 'uhinga leva ki he hā ke tau talangofua ki he ngaahi fekaú, ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá, pea mo tauhi ki he 'Eikí 'aki 'a e “nonga mo ha lī'oa 'oku tu'uloa he mo'uí kotoa?” 'Oku 'uhinga ia ke tau hoko ko ha Kāingalotu 'oku pēseti 'e 100, 'o pēseti 'e 100 he taimi kotoa pē. Fakatatau mo e folofolá, 'oku 'uhinga ia ke muimui 'i he fakahinohino ne fakahoko 'e he Tu'i ko Penisimaní ki hono kakai: “'Oku ou faka'amu ke mou tu'u ma'ú ta'e fa'a-ngaue, pea mohu 'i he ngāue lelei ma'ú ai pē, koe'uhí ke fakama'u 'a kimoutolu ko 'ene fānau 'e Kalaisi, ko e 'Eiki ko e 'Otua Māfimafi” (Mōsaia 5:15). 'Oku 'uhinga ia ke muimui 'i he kole ne fakahoko 'e he Tamai ko Lihai ki hono foha ngāvaivaí: “Taumaiā ke ke hangē nai ko e tele'á ni, 'o tu'u ma'ú mo tu'u 'ali'aliaki ta'e lava ke ue'i 'i he fai 'a e ngaahi fekau 'a e 'Eikí!” (1 Nīfai 2:10).

'Oku fie ma'ú 'i he “Lī'oa he mo'uí kotoa,” 'a e taha ko iá ke nonga mo tu'u ma'ú, tu'uloa pea mo ta'e ue'ia. Ke tau pikitai ki he'etau ngaahi fuakavá pea ki he taki mo e ngaahi akonaki 'a e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí koe'uhí ke tau hangē ko e me'a ne tohi 'e he 'Aposetolo ko Paulá, “Ke 'oua na'a tau kei fakatamaiki 'o felilí'aki mo fe'ave'aki fano 'e he matangi 'o e akonaki kotoa pē” ('Efesō 4:14). Ko hotau tu'ungá ia pea mo 'etau taumu'á. 'Oku fie ma'ú 'e he tu'unga pikitai ko 'ení ke tau faka'ehi'ehi mei hono fakahoko 'o fu'u tōtu'a ha me'a kae fakali'elí'aki ha me'á. 'Oku tonu ke hoko 'etau ngāue ko ha ngāue 'a ha tamaio'eiki lī'oa 'oku pēseti 'e 100 ma'ú

ai pē, kae 'ikai ko ha ngāue pēseti 'e 120 'i he taimi 'e ni'ihī 'oku loto puna aī.

Ne fakahoko 'e ha faiako mahu'inga na'á ku ma'u 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí 'i BYU hano faka'uhinga' 'o e tōtu'a 'o e loto māfaná: "Ko e tōtu'a ha loto māfana 'a ha tahá ko ha taha kuo hē mei he'ene taumu'á pea liunga ua ai 'ene feinga ke a'u ki aī." Ne fe'unga 'a e faka'uhinga ko iá ke ne taki au 'i he'eku mo'uí, pea 'oku ou fokotu'u atu ia kiate kimoutolu. 'Oua na'á ke feinga ke fakahaa'i ho'o lí'oa 'aki ha 'o fu'u 'oho taimi nounou pē 'aki ha ngaahi faka'ilonga 'o e "fie mā'oni'oní." 'Oku tau totongi 'etau vahe hongofulú, ka tau manatu'i mu'a ko e vahehongofulú ko ha pēseti pau pē ia 'e 10—'oku 'ikai ko e pēseti 'e 8 pea 'oku 'ikai 'aupito ko e pēseti 'e 12 'oku tātātaha hono fakahokó pe fakahoko ia 'e he loto puná.

'Oku ou manatu ai ki ha ngaahi me'a ne hoha'a ki ai 'a Palesiteni Hāloti B. Lī péá ne fakahā mai 'i he'eku kei palesiteni 'i BYU. Ki mu'a sí'i pea huufi 'a e Temipale Polovó, na'á ne fakahā mai 'oku hoha'a na'a hoko 'a e ofi 'a e temipale ko 'ení ke tā tu'o lahi ai e o ki ai ha fānau ako 'e ni'ihī kae fakali'eli'aki 'enau akó. Na'á ne kole mai ai ke u ngāue mu'a mo e kau palesiteni fakasiteiki 'o BYU ke fakapapau'i 'oku mahino ki he fānau akó, na'a mo ha me'a toputapu mo mahu'inga hangē ko e temipalé, 'oku fie ma'u 'a e ngāue aī ke fakahoko 'i he fakapotopoto mo mau koe'uhí ke 'oua na'a fakali'eli'aki 'e he fānau akó 'a e ako ko ia 'oku totonu ke hoko ko e me'a ke nau tokanga taha ki ai he lolotonga 'o e ngaahi ta'u 'oku nau ako ai 'i BYU.

Fakatu'utāmaki 'o Hono Fakahoko Fakapalataha 'o e Ngaahi Tefito'i Mo'oni Leleí

Na'á ku fakahoko ha lea 'i he ta'u 'e hongofulu tupu kuo hilí ne ui ko e "'E Lava 'o Hoko Hotau Mālohingá ko Hotau Tō'anga" (*Ensign*, 'Okatopa 1994, 11–19). Na'á ku lea ai ki he me'a 'oku hoko he taimi 'oku tau to'o ai ha tefito'i mo'oni pe fekau 'ofakahoko 'o fu'u tōtu'á. Na'á ku fakahā ai ha sīpinga 'e 20. 'Oku ou liliu ha 5 mei ai ke fakafe'unga mo e kole ko 'ení ke tau ngāue'aki 'a e nongá mo e lí'oa 'oku tu'uloa 'i he mo'uí, kae 'ikai ko e me'a ko ia ne ui 'e Kōvana Sitivenisoni ko e "fanga ki'i fakafōtunga taimi nounou 'o e lotó."

'Oku taau ai ke hoko 'a e mateaki'i fonuá ko e 'uluaki sīpinga ia 'o 'eku hoha'á. Na'a mo e 'ofa-fonuá, kapau 'e tō ki tu'a, te ne lava ke uestia fakalaumālie kitautolu. 'Oku 'i ai ha kau tangata'i fonua 'e ni'ihī ko 'enau mateaki'i fonuá ('o fakatatau mo 'enau faka'uhingá) 'oku mātu'aki

fakafokifā mo fakamole taimi pea hangē 'oku ne fakata'e'aonga'i ai e ngaahi fatongia kehé, kau ai 'a e fāmilí mo e Siasí. Hangē ko 'ení, kuo tau fanongo 'i ha kau mateaki'i fonua 'e ni'ihī (tokua) 'oku kau atu pe pou-pou'i fakame'atau mo fakahoko ha ngaahi teuteu 'i tu'a ki ha fepaki fakakautau. 'Oku uestia fakalaumālie kinautolu 'e he tōtu'a 'o 'enau vēkeveke ki he tafa'aki pē taha 'o e mateaki'i fonuá pea nau fakamavahe'i ai kinautolu mei he sōsaieti 'o e Siasí mo e pule 'a e kau ma'u mafai fakasivile ko ē 'oku hanga 'e he 'etau tefito 'o e tui hono hongofulu mā uá 'o 'ai ke tau fakaongoongo kotoa ki aī.

'Oku fekau'aki 'a 'eku sīpinga hono uá mo ha kakai kuo nau ma'u ha tukupā kānokato ki ha fo'i tokāteline pau pe fekau pau pē taha 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'E lava pē ko ha tokangata taha 'ata'atā pē ki he ngāue 'o e hisitōlia fakafāmilí, pe fu'u femo'uekina 'ata'atā pē 'i he ngaahi me'a 'o e pule'anga fakakonisitūtoné, pe ko ha toe fa'ahinga me'a pē 'okú te tāfataha ki ai.

'I ha pōpoaki fakangalongata'a ne fakahoko 'i he konifelenisi 'o 'Okatopa 1971, ne fakatatau ai 'e 'Eletā Poiti K. Peeka 'a e kakato 'o e ongoongolelei ki he ngaahi kī 'o ha piano. Na'á ne fakatokanga 'e lava ke "manako" ha taha 'i ha "fo'i kī pē taha," 'o hangē ko ha fa'ahinga tokāteline 'oku nau fie fanongo ki ai "'o toutou tā ta'e-tuku pē ia." Na'á ne pehé:

"'Oku 'i ai ha kāingalotu 'e ni'ihī 'o e Siasí 'oku nau fili ha fo'i kī 'e taha pe ua 'oku nau manako ai pea tā ta'e-tuku pē ia. . . . 'Oku ngalo 'iate kinautolu 'a hono kakato 'o e Ongoongolelei, . . . [a ia kuo nau sí'aki] 'i he'enua saí'ia he nota 'oku nau manako taha aī. 'Oku a'u 'eni 'o nau fakalahi'i pea fakakehe'i, peá ne taki ai kinautolu 'o hē mei he mo'oni." (*Teach Ye Diligently* [1975], 44).

'E lava ke tau lau 'a e kakai peheé, 'o hangē ko e folo-fola 'a e 'Eikí fekau'aki mo e kāingalotu 'o e tui fakalotu Sieká (Shaker sect), "'oku nau fie 'ilo 'a e mo'oni 'o fakakongokonga pē, kae 'ikai. . . . kakato" (T&F 49:2). Pea ko ia 'oku ou pehē ai, tokanga telia 'a hono fakahoko ha me'a 'o fu'u tōtu'á. Kapau te ke tā ha fo'i kī pē taha kae tuku pe lí'aki kotoa 'a e toenga 'o e ngaahi kī ongo-mālie 'o e ongoongolelei, 'okú ke hē koe mei he nonga mo e lí'oa tu'oloa ko ia he mo'uí kotoa 'oku fokotu'u maí.

'I he ngaahi sīpinga fakatu'utāmaki ko 'eni hono fakahoko 'o tō ki tu'a 'a e ngaahi tefito'i mo'oni leleí, kuo pau ke u vete atu ai e taha 'o hoku ngaahi vaivaí. Kuo mou fanongo 'i he lea motu'a ko ia "'Oua na'á ke hoko ko e tokotaha ke ne fuofua fakahoko ha me'a, pe tokotaha fakamuimui taha ke sí'aki 'a e ngaahi me'a motu'á." Ko 'ene a'u mai ko 'eni ki he ngaahi me'a fakatekinolosia

fakaofu 'o e to'utangata ko 'eni, hangē ko e komipiutá, mahalo ko e fakamuimui taha au ke u tukuange 'a e me'a motu'á.

'Oku ou kei ngāue'aki pē ha taibe 'oku 'ikai faka'uhila. Ko ha ta'u 'eni 'e 50 tupu mo 'eku fai tohi mo tohi ha ngaahi fanongonongo mo fa'u ha konga 'o 'eku ngaahi leá 'i ha ngaahi taibe 'oku 'ikai faka'uhila. 'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí, ne fāifai pea toki ta'e 'aonga ai 'eku taibe motu'a 'ikai faka'uhilá. Ne u kamata leva ke kumi hano fetongi. Na'e 'ikai faingofua ke ma'u ia.

Ko e tekinolosia hoko mai 'i he taibe 'ikai faka'uhilá ko e taibe 'uhila. Ne u fakalaka au ai. Hoko mai ai mo ha ngaahi me'angāue ki he polokalama fakakomipiutá mo e ngaahi komipiutá; 'oku toe makehe ange 'ene fakalaká, 'o hangē ko ia ne faka'aonga'i 'e he'eku sekelitali poto ko Meki Mekinaití (Margie McKnight), ki hono taibe'i 'o ha ngaahi tatau lahi 'o lea ko 'eni. Ko e komipiutá 'oku fakatau 'e he ngaahi falekoloá he 'aho ní, pea na'e tonu ai ke 'oua te u 'ohovale 'i he sio fakamama'u mai e talavou faifakataú 'i he taimi ne u 'eke ange ai pe 'oku 'i ai ha taibe 'ikai faka'uhilá. Ne faka'ali'ali fiefia mai 'e ha talavou 'e taha ha taibe 'uhila si'isi'i 'oku ma'ama'a fe'unga ke hiki holo pē ki he nagahi palakí, mo ne 'eke mai pe ko ia 'oku ou fie ma'ú.

Fāifai, peá u ma'u ha ki'i fale-koloa ne 'i ai ha faifakatau 'ulu-hiná na'á ne 'ilo ko e hā 'a e taibe 'oku 'ikai faka'uhilá. Na'e toe pē ha taibe 'e taha 'i he loki tuku'anga koloá, pea ne u fiefia ke fakatau ia. Ne ki'i fifili 'a e tauhi koloá ni pe ko e hā 'eku me'a 'e fai 'aki iá. Na'e fu'u anga fakamatāpule ia ke ne 'eke mai ka na'á ne fakamahama-halo'i pē. 'I he taimi ne ne mono mai ai 'eku ki'i taibe 'ikai faka'uhilá, na'á ne pehē mai leva, "'Oku 'ikai fu'u lahi ha'amau fakatau atu e kalasi ko 'eni. Pau pē 'oku lahi ho'o nofo kemí." Ko e talanoa mo'oni 'eni!

Te u hoko atu ki he sippinga hono tolu 'o e faikehekehe 'i he lī'oa 'oku tu'uloá mo e ngaahi fakafōtunga taimi nounou pē 'o e lotó. Ko ha faka'ilonga mo'oni ia 'o e lī'oa 'a 'ete fie feilaulau'i 'a e me'a kotoa pē 'okú te ma'u 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Ko hono mo'oni, ko ha fuakava ia 'oku tau fakahoko 'i he ngaahi potu mā'oni'oni. Ka kuo pau ke fakangatangata mo'oni pē 'eni ki he ngaahi feilaulau ko ē kuo kole mai he taimí ni 'e he 'Eiki 'a 'Ene kau takí ke tau faí. 'Oku totonu ke tau lea fakataha mo 'Alamā, "Ko e 'uma'ā 'eku toe fie fai mo ha me'a lahi hake 'i he ngāue kuo uiui'i ai aú?" ('Alamā 29:6). 'Oku faingofua pē ke taki hala'i 'e ha ngaahi kulupu lotu 'a e ni'ihi 'oku nau fakakaukau 'oku 'ikai fe'unga ke totongi 'enau vahe hongofulú mo e ngaahi foakí pea mo ngāue

'i he ngaahi tu'unga kuo ui kinautolu ki aí, 'aki ha'anau foaki ha me'a teu ui ko ha "fanga ki'i fakafōtunga nounou" 'o 'enau fie feilaulau.

Ko e sippinga hono faá 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi tau-mu'á. 'Oku ma'u ha ivi lahi 'i he tokanga taha ki he'etau ngaahi taumu'á. Kuo tau osi mamata kotoa 'i he fua lelei 'o e tokanga tāfataha ko iá. Ka 'e lava 'e he tokanga tāfataha pē ki he ngaahi taumu'á 'o fakatupu ke ngalo 'i ha taha hono mahu'inga 'o e founga 'oku mā'oni'oni. Ko e taimi 'oku hoko ai iá, 'e lava leva 'o liliu ha lī'oa 'oku tu'uloa ki ha me'a 'oku fakahoko 'o tōtu'a pea taimi nounou mo fakatu'utāmaki.

Ko e tafa'aki hono nimá kuo pau ke tau tuiaki atu mo faka'ehi'ehi mei he 'oho taimi nounou, ko e me'a fakapa'angá. Kuo fekau ke tau foaki ki he kakai masivá. 'E lava nai ke tōtu'a hano fakahoko 'o e tefito'i fatongia faka-Kalisitiane ko iá? 'Io, 'e lava. Kuó u 'osi mamata ai. Mahalo kuo mou 'osi mamata 'i ha kakai 'oku nau fakahoko honau fatongia 'o e foaki ki he masivá 'o fu'u tōtua pea iku 'o nau fakamasiva'i ai honau fāmilí 'aki 'enau faka'aonga'i e koloa pe ko e taimi na'e fie ma'u 'e he kau mēmipa honau fāmilí.

Kau faka'aonga'i mu'a ha lea motu'a 'a e kau ngoué, 'oku ikai totonu ke tau kai 'etau pulopula koané. Ko e fa'ahinga fakahoko fatongia fakatāfataha peheé te ne ta'ofi kinautolu mei ha'atau lava 'o tō pea mo utu 'a e fua 'o e ta'u kaha'ú 'a ia 'e lava ke tauhi 'aki hotau fāmilí pea mo foaki ai ki he masivá. Na'e fakatokanga 'a e Tu'i ko Penisimaní, 'o ne fekau hono kakaí ke nau fafanga 'a e fiekaia, mo fakakofu'i 'a e telefuá, mo 'a'ahi ki he mahaki'ia pea tokoni kiate kinautolu 'o fakatatau mo e me'a 'oku nau masiva aí (vakai, Mōsaia 4:26), ke nau "tokanga ke fai fakapotopoto mo maau 'a e ngaahi me'á ni kátoa; he 'oku 'ikai 'aonga ke lele 'a e tangatá 'o vave ange 'i he mālohi 'okú ne ma'ú" (v. 27; vakai foki, T&F 10:4).

'I he'eku faka'osi e ngaahi sippingá ni 'e nimá, 'oku ou fie fai atu ha fakatokanga. Ko e tefito'i mo'oni kuó u taukave'i, 'oku tonu ke tau tūlifua ki ha lī'oa 'oku tu'uloá kae faka'ehi'ehi mei he 'ohofi taimi nounou, pea 'e mahino lelei ange hono 'uhinga "ke fai fakapotopoto he me'a kotoa peé." 'Oku 'ikai pehē ia. Kuo 'osi fekau kitautolu 'e he 'Eiki ke tau ngāue 'aki hotau "lotó, ivi, 'atamaí mo e ivi" kotoa" (T&F 4:2), ke "fekumi fakamātoato. . . ki he ngaahi koloa 'o e nofo ta'engatá" (T&F 68:31), pea mo "loto to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisuú" (T&F 76:79). Kuó ne 'osi tala mai foki kapau te tau māmāfana, te Ne pu'aki kinautolu mei Hono ngutú (vakai, Fakahā 3:16).

Ko e taumu'a 'o 'eku ngaahi sīpinga ko 'enī ke tau tu'u ma'u pea mo tu'uloa 'a 'etau lī'oa, 'a 'etau 'osikiavelengá, 'a 'etau tukupaá, pea mo 'etau ngāué.

Fehangahangai 'a e Teití mo e Fakatakangá

Kuó u feinga ke 'oatu ha sīpinga 'o e mahu'inga 'o e lī'oa 'oku tu'uloa he mo'uí, pea kuó u 'osi fakatokanga atu ki hono fakatu'utāmaki 'o hono fakahoko 'o tōtu'a 'a e ngaahi tefito'i mo'oní. Kapau 'oku te'eki ke u lava 'o 'ai kimoutolu ke mou vakavakai ki ho'omou ngaahi tō'ongá, mahalo 'e toki lava'i 'e he'eku kaveinga faka'osi 'o fakahoko 'eni.

'I he'ene lea 'i he tānaki tu'unga 'a BYU he uike 'e ua kuo hilí, ne fakamatala ai 'a 'Eletā 'Ela C. Tingei (Earl C. Tingey) ki ha fakamatala ki muí ni 'i he makasini *Time* kau ki ha ongo me'a 'i homou to'ú. 'Oku pehē ai ko e ta'u 18 ki he 25 kuo hoko ia ko ha "tu'unga mahino mo makehe 'o e mo'uí, 'oku fakafo, ko ha taimi ta'e pau ia 'i he vaha'a 'o e kei talavou mo e tu'unga 'o e kakai lalahí, 'a ia 'oku fili ai e kakaí ke nofo fuoloa 'i ha ngaahi ta'u, [fakatoloi] . . . ai e fatongia 'o 'ete hoko ko e taha lahi" (Lev Grossman, "Grow Up? Not So Fast," *Time*, Sānuale 24, 2005, 44). 'Oku pehē 'e he fakamatala ni ko e ni'ihi fakafo'ituitui 'oku liliu ko 'enī ko ha "ni'ihi 'e kei 'i he tu'unga kei talavou ma'u ai pē, . . . 'o 'ikai toe fie motu'a ange he uofulu" (p. 42). Ne fakalea mahino ngofua 'eni 'e 'Eletā Tingei ki he kau 'osi mei BYU pea mo honau fāmili "ko ha ngaahi veiveiua 'oku ma'u 'e he kau 'osi mei he kolisí . . . ke tali 'a e fatongia 'o e malí mo e fāmili" (lea he tānaki tu'unga, 'Epeleli 21, 2005).

Ko e fakahehema ko 'eni ke fakatoloi 'a e fatongia 'o e taha kuo matu'otu'á, 'o kau ai 'a e malí mo e fāmili, 'oku hā mahino mo'oní 'i he 'etau kakai lalahi kei talavou he Siasí. Kuo hiki hake 'a e ta'u motu'a 'o e ni'ihi 'oku malí 'i he ngaahi ta'u 'e hongofulu tupu ki mui ní, pea holo mo e tokolahi 'o e fānau 'oku fanau'i 'i he ngaahi fāmili mali 'i he Siasí. 'Oku lave 'a e pōpoaki 'a 'Eletā Nalesoni he faeasaiti 'o e māhina 'e tolu kuo hilí ki he *Tuí mo e Fāmili*, 'i he kaveingá ni, pea ko ha kongá foki ia 'o 'eku taumu'á, "Ko ha Lī'oa he Mo'uí Kotoa." Ko ia, te u faka'osi 'aki ha'aku fakamatala ki ha ngaahi me'a 'oku fai ha hoha'a ki ai fekau'aki mo ha ngaahi tō'onga lolotonga, 'i he feohi 'a 'etau kau tāutaha te'eki mali he Siasí 'i 'Amelika Tokelau.

'Oku fakamatala 'e he kau fakatotolo potó tokua ko e fai kaume'á kuo mōlia atu ia mei ha kau tāutaha 'e ni'ihi 'oku 'i he ngaahi univēsiti. Kuo fetongi ai 'e ha fa'ahinga me'a 'oku ui ko e "fakatakanga pē" (vakai,

Bruce A. Chadwick, "Hanging Out, Hooking Up, and Celestial Marriage," 'i he *Brigham Young University 2002–2003 Speeches* [2003], 1–8). Mahalo pē kuo mou mea'i 'eni, ka te u fakamatala'i atu koe'uhí ko kinautolu kuo matu'otu'a pe toe motu'a ange pe te'eki 'ilo ki aí. Ko e fakatakanga ko 'enī 'oku kau fakataha ai ha kau talavou mo ha kau finemui 'i ha ngaahi 'ekitiviti fakatokolahi. 'Oku kehe 'aupito ia mei he teití.

Kiate kimoutolu 'oku matu'otu'a pe toe motu'a angé, mahalo na'a fie ma'u ke u toe fakamatala atu pe ko e hā ko ā 'a e teiti. 'Oku 'ikai tataua ia mo e fakatakangá, he ko e fai kaume'á 'oku 'ikai ko ha sipoti fakatokolahi. Ko e fai kaume'á 'oku tauhoa pē, ke te 'ilo 'a e fa'ahinga feohi fakatāutaha pea mo e fa'ahinga tukupā fakataimi 'e iku ai ki he malí, pea 'i ha ngaahi me'a hāhā-molofia mo mahu'inga 'e ni'ihi.

Ko e hā 'oku faka'au ke mole atu ai 'a e fai kaume'á? 'Oku 'ikai ke u fakapapau'i, ka 'oku ou lava 'o fakatokanga'i ha ngaahi me'a 'oku nau fakatupu ia:

1. 'Oku fepaki 'aupito 'a e ngaahi tō'onga 'i hotau kuongá mo e ngaahi tukupā 'i he feohi fakafāmili. Hangē ko 'enī, kuo fakafaingofua'i fakalao 'a e vete malí, pea kuo faka'au 'o 'ikai fakamānako hono ohi hake ha fānau. 'Oku tokoni'i mo'oni 'e he fakafili ki he ngaahi tukupaá 'a e fakafepaki 'a e tevoló ki he palani 'a e Tamái ma'a 'Ene fānau. 'Oku fakafalala 'a e palani ko iá ki hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá pe ngaahi tukupaá. Ko e hā pē ha me'a 'okú ne tohokaki'i kitautolu mei he'etau ngaahi tukupaá, 'okú ne fakavaivai'i ai hotau ivi ke kau 'i he palani. 'Oku kau 'i he fai kaume'á ia 'a e tukupaá, neongo 'oku lau houa pē. 'Oku 'ikai fie ma'u 'i he fakatakangá ia ha fa'ahinga tukupā, tautau-tefito ki he kakai tangatá 'o kapau 'e tokonaki 'e he kakai fefiné ia 'a e me'akai mo e feitu'u ke nau malu ai.
2. Ko hono ola 'o e feinga tu'unga tataua 'a fafiné, ko hono holoki 'a e fai kaume'á. 'I he lahi ange 'o e ngaahi me'a ke fili ki ai 'a fafiné pea a'u 'o ngāue lahi mo mālohi hanau ni'ihi, kuo faka'au ke 'ikai fie fakahoko 'e he kakai tangata 'e ni'ihi honau fatongia fakaetangata anga-maheni, 'o hangē ko e kole ki ha taha ke na fai kaume'á, telia na'a lau kinautolu ko ha "kau tangata filifili mānako (chauvenist)."
3. 'Oku fakafōtunga lelei 'e he ngaahi polokalama TV fekau'aki mo e ni'ihi te'eki malí.
4. Kuo liliu lahi foki hono 'uhinga mo hono mahu'inga 'o e "fai kaume'á" 'o a'u ki ha tu'unga 'oku

fu'u faingata'a ai ke toe lava 'e ha ni'ihī. Na'á ku fakatokanga'i 'a e me'á ni 'i he'etau fānau kei iiki angé. 'Oku 'ikai 'ilo'i pe ko e hā hono 'uhingá, ka 'oku pehē 'e he fānau tangata he ako mā'olungá tokua, kuo pau ke nau fakahoko ha me'a lahi pe makehe 'o ka nau kole fai kaume'á, 'o tautau-tefito ki ha me'a hangē ko ha hulohula lahi 'a e akó, pea 'oku pehē ai 'e he tamaiki fefiné kuo pau ke nau fakahoko ha me'a tatau 'i hono talí. 'Ikai ngata aí, kuo pau ke hoko 'a e fai kaume'á ko ha fa'ahinga me'a 'oku lahi. Ne u fakatokanga'i ha ni'ihī 'o e ngaahi me'á ni he ta'u 1970 tupú. 'Oku ou manatu'i ha ongo me'a ne teuteu 'ena me'atokoni efiáfi 'e hona ngaahi kaume'a, he vaha'a 'o e ongo hala he tafa'aki fakatonga 'o e mala'e va'inga 'akapulu 'o BYU.

Ne 'ai 'e he ngaahi me'á ni kotoa 'a e fai kaume'á ke toe faingata'a ange. Pea ko e lahi ange 'a e teuteu mo e fakamole ange 'a e me'a ki he fai kaume'á, ko 'ene holo ange ia ke si'isi'i angé. Pea 'i he holo 'a e fai kaume'á ke si'isi'i mo lahi ange hono ngaahi me'á, 'oku hangē leva 'okú ne fakatupu ha 'amanaki ko e fai kaume'á 'oku fakamātoato pe tukupā ke hokohoko atú. 'Oku toe lahi ange hono fakalotosi'i 'e he me'a ko iá 'a e fakakau-me'á. Kuo puli atu 'a e ngaahi tā-telefoni ma'ama'a mo fakaoli ne u fa'a fakahoko mo ho'omou mātu'á mo ho'omou ngaahi kuí. Na'e fa'a mei peheni e telefoni ko iá: "Ko e hā tho'o me'a 'e fai he pōnī? Fēfē ke ta ō ki he hele'uhilá?" Pe, "Fēfē ke ta ō 'o 'eva ki loto kolo?" 'Oku 'ikai fakatupu puputu'u 'a e fai kaume'a pehe'e pea 'e lava ke toutou hoko, he 'oku 'ikai ke nau fakafōtunga mai ha tukupā ke hokohoko ma'u pē.

'Oku hanga 'e he fai kaume'a 'oku 'ikai fakamolé mo toutou hokó 'o 'ai 'a e tangatá mo e fefiné ke na "maheni mo ha tokolahi" 'o lava ai ke fakafuofua'i lelei 'a e ni'ihī 'oku ngalingali saí. Ko e founa motu'a 'o e fai kaume'á ko ha founa lelei mo'oni ia ke maheni ai mo ha fefine pe tangata. 'Okú ne faka'ai'ai 'a e talanoá. 'Oku lava ai ke ke 'ilo ho anga ki he kakai kehé pea mo honau anga fakatāutaha mai kiate koé. Na'á ne 'omi ha faingamālie ke te ako ai ki hono kamata mo pukepuke ha feohi 'oku fakapotopoto. 'Oku 'ikai teitei hoko 'eni ia 'i he fakatakangá.

'E hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine te'eki mali, muimui he founa faingofua 'o e fai kaume'á pea he 'ikai fie ma'u ai ke ke toe fekumi 'i he 'Initaneti pe ngaahi polokalama fai kaume'á—ko ha ongo fili ia 'e ala mātu'aki fakatu'utāmaki pea 'oku 'ikai ola lelei pea 'ikai fiema'u.

'Oku 'i ai foki mo ha 'uhinga 'e taha 'oku tokoni ki he faka'au hifo ko ia 'a e fai kaume'á kae manakoa 'a e fakatakangá. Kuo ta'u lahi hono fale'i mai 'e he Siasí 'a e kakai kei talavou ke 'oua te nau teiti kae 'oua kuo nau ta'u 16. Mahalo 'oku 'i ai ha kau tāutaha ta'u si'i 'e ni'ihī, 'o tautau tefito ki he kakai tangatá, 'oku nau 'ai 'enautolu 'eni 'o tō ki tu'a pea nau pehē he 'ikai ke nau fai kaume'a kae 'oua kuo nau ta'u 26 pe ta'u 36 'a e ni'ihī ia.

Kau tangata, kapau kuó ke foki mai mei he ngāue faka-faifekaú ka 'okú ke kei muimui pē he founa kuo fale'i mai ki he feohi 'a tangata mo fafine 'oku ta'u 15, kuo taimi ke ke hiki hake. 'Ai ke ke loto lahi pea kumi ha taha ko hao hoa. Kamata 'aki ha'o fai kaume'a mo ha kau finemui kehekehe, pea ko e taimi 'e ma'u ai ha taha 'oku ngalingali lelei, hoko atu leva ki he teu malí. Ko e taimi 'eni 'o e malí. Ko e taumu'a ia 'a e 'Eiki ki Hono ngaahi fohá mo Hono ngaahi 'ofefine lalahi kei talavou. 'Oku tonu ke kamata 'e he hou'eiki tangatá, pea 'oku tonu ke mou fakahoko ia kau tangata. Kapau 'oku 'ikai ke ke 'ilo pe ko e hā 'a e fai kaume'a, mahalo na'a tokoni atu 'a e faka'uhinga ko 'eni. Ne u ma'u 'eni mei hoku mokopuna fefine ta'u 18. Ko e "fai kaume'á" kuo pau ke lava he sivi ko 'eni 'e tolu: (1) tomu'a palani, (2) lava 'o totongi ia, pea (3) tau hoa leva.

Kau finemui, faka'ehi'ehi mei he lahi 'o e fakatakanga holó, kae faka'ai'ai 'a e fai kaume'a ko ē 'oku faingofua mo ma'ama'a, pea mo hokohokó. 'Oua te mou fakafai-ngofua'i ke fakapupunga holo ai 'a e kau talavou ka mou fafanga 'e kimoutolú. 'Oua te mou faitokonia 'a e fakapikopikó. 'Oku sai ke 'ai pē mo fakahoko ha 'ekitivi-ti fakakulupu, ka ko e founa pē 'eni 'e taha ke feohi ai 'a e kau talavou mo e kau finemui, kapau te mo u fakatokanga'i 'a e kau talavou 'oku nau taumu'a taha pē ke fakapupunga, te u pehē 'oku tonu ke mou to'o 'a e me'atokoni pea loka'i 'a e matapā hū'angá.

Kapau te mou fakahoko 'eni, 'oku tonu ke mou toe fokotu'u ha faka'ilonga, "E toki fakaava pē ki ha fai kaume'a tautau toko ua," pe ko ha me'a pehē. Pea, 'e kau finemui, kātaki kae ki'i 'ai pē ke faingofua ki si'i kau tama mā ko 'eni ke nau lava 'o kole fai kaume'a 'i ha founa faingofua mo 'ikai fakamole. Ko ha konga hono fakafaingofua'i, ke faka'ehi'ehi mei hano 'ai ke hangē 'oku fu'u fakamātoato 'a e fai kaume'á. Kapau 'oku fie ma'u ke tau faka'ai'ai 'a e kau talavou ke nau toutou kole fai kaume'a, kuo pau ke tau fakatou 'amanaki atu leva ko e fai kaume'á 'oku 'ikai ko ha tukupā ia ke hokohoko atu ai pē. Faka'osí, kau finemui, kapau he 'ikai ke ke tali ha kole fai kaume'a, anga'ofa mu'a. He ka 'ikai, 'e lava ke ke fakalotosi'i ai ki ha talavou mā mei ha'ane hoko ko ha tokotaha fai kaume'a

'i he kaha'ú, pea 'e lava heni ke ke fakalavea'i ai ha fine-mui kehe.

'E hoku ngaahi kaume'a te'eki mali, 'oku mau fale'i kimoutolu ke afe'i ho'omou feohi mo e tangatá pe fefiné ki he sippinga ko ē 'o e fai kaume'a ko ē 'e ala hoko ai 'a e malí, ka 'oku 'ikai ko e fakatakanga ko ia 'oku fakaiku 'ata'atā pē ki he 'ekitiviti fakakulupu peé. 'Oku 'ikai ko ha 'ekitiviti fakakulupu 'a e malí ia—tuku kehe 'a e taimi 'e tokolahi mai 'a e fānaú.

Hou'eiki fefine, hangē 'oku mou sai'ia he'eku nofotaha ki he ngaahi fatongia 'o e kau tangata te'eki malí. Ka 'oku 'i ai ha'aku lau ki he kakai fefine te'eki malí.

Kapau 'oku ke nofo pē 'o tali ke mali, 'oua 'e toe tatalí. 'E faifai pea 'ikai ma'u hao faingamālie ke mali 'i he mo'uí ni, ko ia, tuku ho'o tatalí ka ke kamata ngāue. Teuteu ko e ki he mo'uí—'o a'u ai pē kapau te ke nofo tokotaha—'aki e akó, taukei, pea mo e palaní. 'Oua te ke tali ke 'oatu mai e fiefiá kiate koe. Kumi ki ai 'i he ngāue mo e akó. Kumi ha'o mo'uí. Pea falala ki he 'Eiki. 'Oku tonu ke muimui ho'o lí'oa kakato 'i he mo'uí ki he fale'i ne fakahoko 'e he Tu'i ko Penisimaní ke "ui ki he huafa 'o e 'Eiki 'i he 'aho kotoa pē, 'o tu'u ma'u 'i he tui ki he ngaahi me'a 'e hokó" (Mōsaia 4:11).

“'Oku Nau Pule'i pē Kinautolu”

Kau finemui te'eki mali, 'oku 'i ai ha'aku fakamo'oni mataotao ke u fakafe'i mai ki he tu'unga malangá he taimí ni. Ko hoku uaifi ia ko Kilisitení, na'e tāutaha 'i ha ta'u 'e 35 ki mu'a pea toki mali. 'Oku ou kole heni ke me'a mai 'o fakamatala ki he me'a 'oku 'i hono lotó.

Sisita Kilisiteni 'Oakesi: Mālō, 'Eletā 'Oakesi. Ne u mali 'i hoku ta'u nimangofulu tupú, pea 'oku ou ongo'i 'o hangē ha ta'ahine tu'uaki 'o e "kakai motu'á."

Ki mu'a ke u kamatá, 'oku ou ongo'i ke u fakahā atu 'a e lahi hono 'ofa'i kimoutolu 'e ho'omou Tamai Hēvaní. 'Okú ma 'i 'Oukileni, pea ko 'eku toki foki mai 'eni mei he senitā takimamata he kauhala 'e tahá mo Palesiteni Lōpeni Poumeni 'o e misioná. Ne ma mamata 'i he maka fakamanatu 'o Kalaisí (Christus) pea mo e pōpoaki 'o e Kalaisi mo'uí, pea na'e ongo ia ki hoku lotó. Ko homou kuongá 'eni. 'Ai ke 'aonga ia 'aki ha'amou fakatapui homou taimí ki ho'omou Tamai Hēvaní.

'Oku ou sai'ia he me'a 'a Palesiteni Peeka fekau'aki mo e Fakaleléi. Ko e Fakaleléi 'oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku toki hoko he ngata'anga 'o 'etau mo'uí. Ko ha me'a ia 'oku hoko he 'aho kotoa pē 'o 'etau mo'uí. Ko ia 'oku ou pehē kiate kimoutolu kau fefine te'eki mali, 'ai ke 'aonga ia.

'E lava ke ongo fakamamahi 'a 'e te nofo ta'e mali 'i ha taimi loloa peheé, 'o tautau-tefito 'i ha siasi 'oku fakamamafa'i ai 'a e ngaahi fāmílí. 'Oku ou 'ilo 'a e ngaahi ongo ko iá. 'I he hoku hoku ta'u 50 ne lau ai 'e hoku tuonga'ane 'i he fonó 'a e nusipepá. Na'á ne pehē mai ia, "Hei, 'oku pehē 'i he pepa ko 'eni ko 'ene hoko hoto ta'u 50 'oku lahi ange 'a e faingamālie ke fakapoongi kita 'e ha kau tau-toitoti 'i ha faingamālie ke te mali." Ne u 'ilo 'oku faingata'a 'a e fai kaume'á 'i he taimi na'á ne tala mai ai 'eni, kae 'oua na'a mou fo'i. 'Oku 'ikai ko ha ngāue fakatutoitoti ia.

Te u toe pehē atu kiate kimoutolu, 'ai ke napangapangamālie e mo'uí. 'I he te'eki ke u malí, na'e pau pē ke u laka ki mu'a. Ne ma'u hoku mata'i tohi toketaá pea u femo'uekina he'eku ngāue kae ngalo ke u hoko ko ha tokotaha lelei. Te u pehē ai ki he tokotaha kotoa he lokí ni, manatu'i ma'u pē ko ho fuofua uiui'i ke ke hoko ko ha fa'ē pe ko ha tamai. Fakatupulaki 'a e ngaahi talēniti faka'api ko iá, 'a e ngaahi talēniti 'o e 'ofá mo e tokoní. 'I he'eku kei tokotahá, na'e pau ke u fekumi ki ha ngaahi ngāue tokoni, pea 'i he taimí ni, 'oku 'i ai ha'aku ngāue pehē'oku ou fehangahangai mo ia he pō kotoa he tēpilé. 'Oku ou fakamālō ai.

Faka'osí, 'oku ou fakakaukau ki he ngaahi taimi fakamamahi 'i he'etau mo'uí. Te nau hoko mai, 'o tatau ai pē pe 'oku ke mali pe 'ikai. Mahalo 'e 'i ai ha'o ki'i tamasi'i pe ta'ahine 'oku puke lahi, pe mate ha taha 'okú mo vā-ofi, pe ko ha vaha'a taimi 'o e mo'uí 'oku mātu'aki fakata'elata. Mahalo 'e mate ha'o ki'i tamasi'i pe hoko ha me'a 'oku 'ikai ke ke lava 'o mapule'i, 'o hangē ko ha mahaki 'oku fuofuolao. Te u kole atu ke ke fakatapui ia ki he Tamai Hēvaní. 'Oku tau lau 'i he Hilamani 3:35 kapau te tau momoi hotau lotó ki he 'Otuá, 'e fakatapui kitautolu 'e he 'etau ngaahi ngāue, pea 'e hoko ai ha fa'ahinga taimi pē ko ha taimi monū'ia.

Ko e kulupu kimoutolu 'oku ou sai'ia taha ai 'i he māmaní. 'Oku mou fu'u mahu'inga kiate au koe'uhí he 'oku mahino kiate au homou tu'ungá, pea ne u 'i ai 'i ha vaha'a taimi lōloa mo'oni.

'Oku ou fiema'u ke mou 'ilo'i ko e Siasi 'eni 'o e 'Otua mo'uí, 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni. Ko Hono Siasi. 'Oku ou fakafeta'i lahi he 'oku 'i ai hatau palōfita mo'uí, ko Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí. Kae mahulu haké, 'oku ou 'ilo'i 'oku 'i ai 'etau Tamai Hēvani 'oku 'ofa mai, he na'á ne hoko ko hoku kaume'a lelei taha 'i he taimi na'e 'ikai ha taha 'e 'ofa 'iate aú. 'Oku ou fai 'eni 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.

'Eletā Tāleni H. 'Oakesi: Mālō, Kilisiteni. 'E ngaahi tokoua mo e tuofāfine, kapau 'okú ke loto mo'ua 'i ha me'a ne ma toki lea atu ki ai, kātaki 'o fakafanongo lelei ki he me'a te u lea 'aki atu he taimi ní. Kapau ko ha talavou koe 'okú ke mafasia he me'a ne u lea 'aki atu kau ki hano fokotu'u ha founga fai kaume'a 'e lava 'o iku ki he malí, pe ko ha finemui 'oku faingata'a'ia 'i he me'a kuó ma lea 'aki atu kau ki he fie ma'u ke hoko atu ho'o mo'uí.

Kapau 'okú ke ongo'i 'okú ke makehe koe, pea pehē 'oku 'ikai kaunga atu 'a e fale'i fefeka kuó u 'osi fakahoko atú, kātaki kae 'oua na'á ke faitohi mai. Ko e hā 'oku ou fakahoko atu ai e kole ko 'ení? 'Oku ou 'ilo ko e fa'ahinga akonaki hangatonu ko 'eni kuó u fai 'e lahi ai ha fai tohi mai 'a e kāingalotu 'oku nau pehē 'oku faka'atā kinautolu, pea 'oku nau loto ke u fakapapau'i ange ko e ngaahi me'a ne u lea 'akí 'oku 'ikai ha'ane kaunga ia kiate kinautolu 'i honau tu'unga makehé ni.

Te u tala atu e 'uhinga 'oku 'ikai ke u lava ai 'o fakahoko ha fakafiemālie fe'unga ki he fa'ahinga tohi peheé 'aki ha'aku fakamatala atu ha me'a ne hoko kiate au mo ha taha kehe ne faingata'a'ia 'i ha tu'utu'uni fakalūkufua. Na'á ku fakahoko ha malanga pea u lave ai ki he fekau, "'Oua na'á ke fakapoó'" ('Ekesōtosi 20:13). Hili ia pea fakafetaulaki mai ha taha kiate au 'oku tangi pea ne tala mai ko e me'a ne u lea 'akí 'oku mahino ai 'oku 'ikai ha toe 'amanaki kiate ia. Na'á ku 'eke ange leva, "'Ko ho'o 'uhinga ki he hā?"

Na'á ne pehē ko ha taha fana mīsini kani ia 'i he lolotonga 'o e Tau 'i Kōleá. 'I he lolotonga 'enau 'ohofi fakahangatonú ne fana tavale ai 'e he'ene mīsini kaní ha kau sōtia tokolahi 'o e filí. Na'e fokotu'u 'o mā'olunga 'a e ngaahi sinó 'i mu'a 'i he 'ene me'a-faná pea pau ai ke teke kinautolu ki tafa'aki 'e he 'ene kau sōtiá kae lava 'o hoko atu 'enau faná. Na'á ne fakapoongi ha loungeau, pea ne pehē, kuo pau mahalo ke u 'alu ki heli koe'uhí he na'á ku lave ki he fekau 'a e 'Eikí, "'Oua na'á ke fakapoó."

Na'á ku 'oange e fakamatala tatau ki he tangatá 'o hangē ko ia 'oku ou fakahoko atú, kapau 'okú ke ongo'i 'okú ke kehe koe mei he me'a kuó u tala atú. 'I he'eku hoko ko e Taki Mā'olungá, ko hoku fatongia ke malanga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakalūkufua. 'I he'eku fakahoko

ia, 'oku 'ikai ke u feinga ai ke fakamatala'i 'a e ngaahi faka'atā makehé kotoa. 'Oku 'i ai ha ngaahi faka'atā makehe ki ha ngaahi tu'utu'uni 'e ni'ihi. Hangē ko 'ení, 'oku tau tui 'oku 'ikai maumau'i 'a e fekaú 'i hano fakapoongi ha taha 'i ha tu'utuni fakalao 'i ha fepaki fakakautau. Kae 'oua na'a mou 'eke mai pe ko e hā ha'aku lau 'i ha faka'atā makehe kiate koe. 'Oku ou ako'i pē 'a e ngaahi tu'utuni fakalūkufua. Ko e fatongia ia 'o 'ou pe 'oku ke kaunga ki ha faka'atā makehe pe 'ikai. Ko e me'a fakafō'ituitui ia 'a 'au pea mo e 'Eikí.

Ne ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e me'a tatau pē ka 'i ha founga 'e taha. Ko e taimi ne 'eke ange ai pe 'oku founga fēfē 'ene pule'i ha kulupu faikehekehe lahi pehē 'o e Kāingalotú, na'á ne tala ange, "'Oku ou ako'i ange 'a e ngaahi tefito'i mo'oni totonú, pea nau pule'i pē 'enautolu kinautolu.'" ('i he John Taylor, "The Organization of the Church," *Millennial Star*, Novema 15, 1851, 339). 'I he me'a kuó u toki lea atu 'akí, ko 'eku ako'i 'ata'atā pē 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku totonú pea 'oku ou fakafē'i 'a e taha kotoa ke mou fakahoko 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'o pule'i 'aki kimoutolu.

'E ngaahi tokoua mo e tuofāfine, ko ha me'a fakafiefia ke 'i heni mo kimoutolu. Fakatauange ko e ngaahi me'a ne lea 'aki he efiafi ní 'e ongo ia ki homou lotó pea mahino 'i he malohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'o fakatatau mo e taumu'a ne lea 'aki aí, 'a ia ke tāpuaki'i ho'omou mo'uí, ke ne 'oatu ha fakafiemālie ki he faingata'a'ia pea mo ue'i kinautolu 'oku fakafiefiemālie.

Ko e Siasi 'eni 'o Sīsū Kalaisi. Na'á Ne faingata'a'ia pea ne pekia 'i ha mamahi lahi 'i Ketisemani mo Kālevale kae lava 'o fakapapau'i te tau ma'u ha mo'ui ta'e fa'a mate pea mo ha faingamālie ki he mo'ui ta'engatá. Fakatauange ke tāpuaki'i taki taha kitautolu 'e he 'Eikí 'i he'etau feinga ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, ke fokotu'u 'etau taumu'á ke mā'olunga ange, mo fakahoko 'i he'etau ngaahi fili faka'ahó 'a e me'a ko ia ne u lau ko e lī'oa 'i he nonga ko ē 'oku tu'uloa 'i he mo'uí kotoá. Ko e Siasi 'eni 'o Sīsū Kalaisi, ne fakafoki mai he ngaahi 'aho ki mui ní, fakataha mo e mālohi 'o e la-kanga fakataula'eikí mo e kakato 'o 'Ene ongoongoleléi. 'Oku ou fakamo'oni ki ai, 'i he'eku kolea 'e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí ke 'iate kimoutolu, ko hoku ngaahi kau-me'a faka'e'i'eiki, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni.